

Hoe autocratische leiders het verleden voor hun politieke kar spannen

‘Poetin wil Stalin op een voetstuk zetten’

Historicus Ivo van de Wijdeven (42) werkte lang achter de schermen van de macht, waar hij de wereldpolitiek overschouwde. In een nieuw boek vertelt hij hoe autoritaire leiders spelen met gevoelens van trots en vernedering. ‘Vanuit Chinees perspectief is Poetin maar een meeloper.’

Tekst JOËL DE CEULAER / illustraties AVALON NUOVO

Bio

- geboren op 17 oktober 1979 in Geldrop (Ned.)
- historicus; werkte zestien jaar, tot mei 2022, op het ministerie van Algemene Zaken als adviseur van de Nederlandse minister-president
- schreef eerder *De rafelranden van Europa* (2016) en *De spoken van Visegrad* (2018)
- veel gevraagd analist bij onder meer RTL Nieuws en *Historisch Nieuwsblad*

‘Ik heb jaren op hoog niveau in de keuken mogen meekijken’, zegt historicus Ivo van de Wijdeven. “Ik was adviseur op het kabinet van de Nederlandse minister-president, waar ik de gebeurtenissen op het wereldtoneel op de voet volgde om de premier zo goed en correct mogelijk te informeren. Dat was een bevoorrechte plek om te werken. Zestien jaar heb ik dat gedaan. In mei van dit jaar ben ik daarmee gestopt.”

Dankzij de onafhankelijkheid waarover Van de Wijdeven nu volop beschikt, kan hij ons in zijn nieuwe boek *De macht van het verleden* deelgenoot maken van wat hij leerde en zag. Hij vertelt hoe geschiedenis altijd kan worden gebruikt als een politiek wapen, door autoritaire leiders, maar ook door politici in onze contreien. “Het is een stappenplan”, legt hij uit. “Het begint met het opwekken van een gevoel van historische trots. Tegelijk is er een verhaal van verlies dat gepaard gaat met een externe vijand. Een erg gevaarlijke cocktail, want zo ontstaat de nood aan een sterke leider om de wederopstanding in te luiden.”

“Er zitten drie lessen in mijn boek”, zegt hij. “Eén: ook in democratische landen vertalen en gebruiken politici de geschiedenis voor hun eigen gewin. Twee: leiders zoals Poetin, Xi Jinping en Erdogan doen aan *fake history*, maar ze hebben daar hun redenen voor. En drie: het

verhaal dat ze spinnen over het verleden, zegt ook iets over de toekomst. En dat noopt hen om bepaalde dingen te doen. Een goed voorbeeld: Poetin had na zijn retoriek van de voorbije jaren bijna geen andere keuze meer dan Oekraïne binnen te vallen.”

Dan hadden we de invasie van Oekraïne moeten zien aankomen?

“Voor mij was die invasie op 24 februari een schok. Mijn hoofdstuk over Rusland was al klaar toen Poetin Oekraïne binnenviel. Daarin stond dat ik het niet hoopte, maar dat zo’n oorlog er zeker van kon komen. Ik dacht wel dat hij nog rationeel genoeg zijn zou om dit scenario te vermijden, maar het past perfect in het verhaal dat hij al jaren construeert. Hij heeft dat verhaal gebruikt om Rusland in zijn macht te krijgen, maar het verhaal is met hem aan de haal ge-

‘ERDOGAN ZIET ZIJN LAND ALS EEN REGIONALE GROOTMACHT DIE KAN BEMIDDELEN BIJ WAT IN ZIJN ACHTERTUIN GEBEURT. HET OTTOMAANSE RIJK REIKTE OOI

gaan, zou je kunnen zeggen. Hij kon niet meer anders.”

U hebt het hoofdstuk over Rusland dan ook aangepast aan de actualiteit. Welk element in zijn verhaal noopt hem tot deze oorlog?

“Hij heeft het beeld geschetst van Rusland als een trotse natie, met een trots verleden. Maar ook met vijanden, vooral in het Westen, die Rusland altijd kleiner hebben willen maken, en die nu ook Oekraïne van zijn imperium wilden losweken. Als dat je framing is, kun je op den duur niet meer anders dan ingrijpen. Om zijn geloofwaardigheid te bewaren, moest hij overgaan tot de volgende stap. En hij dacht daarmee weg te komen.”

Verliest hij nu stilaan de steun van de bevolking?

“Dit lijkt in ieder geval een kritiek punt in de oorlog, deze mobilisatie. Poetin is erin geslaagd om het leven van de gewone Rus de voorbije decennia te verbeteren. Hij heeft de bevolking een gevoel van trots teruggegeven, dat ze in de jaren 1990 was kwijtgespeeld. En hij heeft onder meer dankzij de gasopbrengsten stabiliteit gebracht en de pensioenen kunnen uitbetalen. Maar nu de Russen hun vaders en zonen naar het front moeten sturen, worden ze geraakt en lijkt Poetin zijn greep te verliezen.”

Het gevoel van vernedering dat bij Poetin leeft, heeft volgens u onder meer te maken met het feit dat het Westen onvoldoende erkent welke rol de Sovjet-Unie heeft gespeeld bij de overwinning op het nazisme. Heeft hij daar een punt?

“In zekere zin wel. Academici weten dat Hitler zijn grootste en beslissende nederlaag heeft geleden aan het oostfront, met Stalingrad als keerpunt. Maar in de publieke sfeer en bij politieke herdenkingen van de overwinning op de nazi’s draait het altijd om D-Day, de bevrijding door onder meer Amerikanen en Canadezen na hun landing in Normandië. Dat was ook belangrijk, want de Duitsers hadden zich nog niet helemaal gewonnen gegeven, maar het tij van de oorlog was al lang gekeerd. In Russische films over het einde van de Tweede Wereldoorlog gaat het over dat oostfront, in Amerikaanse films over Normandië.”

De Sovjet-Unie en Duitsland hadden het Molotov-Ribbentroppact, een afspraak om elkaar niet aan te vallen. Daardoor kon de oorlog wel beginnen, toch?

“Ja, dat is ook waar. Daarom is het zo’n ingewikkeld verhaal voor Poetin. Hij heeft al vele artikelen geschreven over de oorlog en dat pact is een lastige kwestie. Poetin moet zich in allerlei bochten wringen om dat pact voor te stellen als een soort voorspel – er waren immers ook vele andere landen die een pact met Hitler hadden afgesloten, en Stalin was de laatste die dat had gedaan. Dat de nazi’s Polen binnenvielen in

Van onder naar boven: Xi Jinping, Erdogan en Poetin.

1939 en zo de oorlog begonnen, was niet de schuld van Stalin, maar van de Polen zelf. Vindt Poetin dus.”

Kun je zeggen dat Poetin Stalin heeft gerehabiliteerd?

“Zeker. Daarom moest dat Molotov-Ribbentroppact onder meer worden weggepoetst. Poetin wil Stalin op een voetstuk plaatsen. Ook de zuiveringen in de jaren 30, waarbij verschillende partijgenoten werden geliquideerd, de terreur die Stalin uitvoerde en de strafkampen in de goelagarchipel – die negatieve kanten moesten allemaal uit beeld. In de jaren 90 kreeg de mensenrechtenorganisatie Memorial ruim baan in Rusland om onderzoek te doen naar de miljoenen mensen die door Stalin werden vermoord. Die is nu verboden.”

Gomt Poetin de gruwel onder Stalin gewoon weg?

“Nee, dat niet. Op een subtiel manier wordt elk jaar, op de dag van de slachtoffers van politieke repressie, heel even stilgestaan bij de zwarte kanten van het Stalin-tijdperk. Maar er wordt altijd bij gezegd dat het bittere noodzaak was, dat Stalin offers bracht om het land klaar te maken om de strijd te kunnen winnen. Stalin wordt nu afgeschilderd als een efficiënte manager, onder het motto: waar gehakt wordt, vallen nu eenmaal spaanders.”

Hoe verklaart u de steun van de Russisch-orthodoxe kerk voor de gruwel die Poetin in Oekraïne aanricht? Op een afstand bekeken is dat toch verbijsterend.

“Dat lijkt zo, maar als je naar de geschiedenis kijkt, is die steun niet verwonderlijk. De orthodoxe kerk zocht vroeger ook altijd toenadering tot de tsaar, onder meer tot Nicolaas I, die begin negentiende eeuw vaak opstanden neersloeg. Het gaat om een mengeling van nationalisme, orthodoxie en autocratie: je bent Rus, je bent orthodox en je steunt de tsaar. Poetin lijkt die drieslag weer tevoorschijn te hebben gehaald. De patriarch van Moskou is voor hem een dankbare bondgenoot.”

Kan Poetin nog terug? Of kan hij niet stoppen, zeker niet na de fake referenda, en wordt dit een totale oorlog, zoals nazi-Duitsland die voerde tot de ondergang?

“Dat is koffiedik kijken. Tot aan het Oekraïense tegenoffensief van de voorbije maanden had Poetin iets wat hij kon presenteren aan de Russische bevolking: hij had toegezegd de Russen in Oekraïne beschermd. Naarmate hij steeds meer terrein moet prijsgeven, zit hij met een probleem. Hij zal iets moeten doen om de overwinning te claimen. Daar zal hij wellicht steeds meer middelen en manschappen voor moeten inzetten.”

Zal hij nucleaire wapens gebruiken?

“Die vraag vind ik moeilijk te beantwoorden. Als we het over de zogenaamde tactische kernwapens hebben: daar heb je in militair opzicht vrij weinig aan. Ik heb oefeningen en scenario’s uit de periode van de Koude Oorlog gezien – eventuele massale aanvallen van het Oostblok op het Westen werden destijds vaak bestudeerd, en daaruit bleek dat je om indruk te maken toch minstens honderd kleine kernbommen moet gebruiken. Dan zijn conventionele wapens eigenlijk net zo effectief.”

En een zware kernbom?

“Dat zou een heuse terreurdood zijn – een bom op Kiev bijvoorbeeld. Ik hoop dat zelfs Poetin zich achter de oren zal krabben voor hij daartoe overgaat. Wat mij op dat vlak wat geruststelt, is dat Xi Jinping niet blij zal zijn als Poetin kernwapens gebruikt.”

Hoe is de relatie van Poetin met de Chinese leider?

“Als je het aan Poetin vraagt, is zowel Rusland als China een internationale grootmacht, en trekken ze samen op tegen het Westen. Maar puur praktisch gesproken is Poetin wel de onderliggende partij. Hij is blij dat hij gas en olie aan China kan verkopen, en China is blij met die interessante deal, maar je ziet ook dat Poetin op eieren loopt als het over zijn relatie met China gaat. Tegen het Westen zegt hij altijd dat hij niet bluft en alle middelen zal gebruiken, maar tegen Xi zegt hij dat hij rekening houdt

met de Chinese zorgen. Dat stelt mij dus een beetje gerust wat de nucleaire kwestie betreft.”

Hij moet bondgenoten behouden.

“Poetin zou dolgraag samen met Xi Jinping een alternatief vormen voor de wereldorde naar westers model. Maar vanuit Chinees perspectief is Poetin maar een meeloper. Ook andere Russische bondgenoten staan niet onverdeeld achter deze oorlog. Behalve vanuit China klonk er ook vanuit India al kritiek. Zelfs een trouwe vazal als Kazachstan was het niet eens met de referenda in het oosten van Oekraïne. Als Poetin echt een belangrijke rol wil spelen in de wereld, moet hij rekening houden met die bondgenoten.”

In uw boek blijkt dat China wel raakvlakken heeft met Rusland: ook Xi Jinping denkt vanuit een gevoel van miskenning, en ook naar aanleiding van WO II.

“Voor de Chinezen begint de Tweede Wereldoorlog in 1931, met de agressie van Japan. En tien jaar lang stond China er in Azië alleen voor, tot de Japanse aanval op Pearl Harbor in de VS in 1941, wat voor Amerika het startschot van de oorlog betekende. China vindt, net zoals Rusland, dat het te weinig gewaardeerd wordt voor het verslaan van het fascisme tijdens WO II. Dat is echt helemaal vergelijkbaar.”

Ook Xi Jinping gebruikt de geschiedenis om vandaag aan politiek te doen.

“Voor Mao, die in 1949 de Chinese Volksrepubliek uitriep, begon de geschiedenis van China pas op dat moment. Xi gaat vijfduizend jaar terug: hij wil bewijzen dat China altijd een grootmacht is geweest, misschien wel de eerste ooit. En hij wil tonen dat China altijd veel goeds gebracht heeft in de wereld. Dat werk wil hij voortzetten, en daarvoor eist hij zijn rechtmatige plek op. China wil gewaardeerd worden, en vrede en welvaart brengen.”

‘WIJ VINDEN ‘FIST OF FURY’ MET BRUCE LEE EEN INTERESSANTE KUNGFILM, MAAR VOOR MAO SYMBOLISERDE DIE DE WEDEROPSTANDING VAN CHINA’

Slaat Xi Jinping niet op de oorlogstrom?

“Nou, dat doet hij ook wel, hoor. Tijdens een ommeuze toespraak in 2021, ter ere van het honderdjarige bestaan van de communistische partij, heeft hij bij de militaire parade op het Plein van de Hemelse Vrede gezegd dat China nooit meer zal toestaan dat het wordt gepest of geknecht – en dat wie dat wel doet zijn kop bloedig zal beuken op de muur van staal die anderhalf miljard Chinezen vormen. Dat klinkt toch heel krijgshaftig. China wil welvaart verspreiden, maar wie het dwarsboomt, kan rekenen op tegenstand.”

Zal China Taiwan willen annexeren, zoals Poetin dat met Oekraïne wil?

“Die plannen bestaan uiteraard. De retoriek over Taiwan zou wel eens kunnen leiden tot een vergelijkbaar scenario. Wat China niet zal dulden, is dat Taiwan zich onafhankelijk verklaart. Er is nog altijd een Chinese claim op hereniging.”

Rehabiliteert Xi Jinping Mao, zoals Poetin dat met Stalin doet?

“Xi zit daar in ieder geval ook mee in zijn maag. Onder Mao zijn tientallen miljoenen doden gevallen. De zogenaamde Culturele Revolutie is uitgemond in een enorme chaos. Na de dood van Mao, in 1981, is een resolutie aangenomen waarin dat allemaal een beetje onder het tapijt werd vegeegd. Vorig jaar is in een nieuwe resolutie, die Xi Jinping een prominente plek geeft in de Chinese geschiedenis, ook aandacht voor wat hij de vergissingen van Mao noemt.”

Dat is zacht uitgedrukt.

“Die vergissingen worden ook niet precies aangeduid, maar het wordt wel zo gezegd. Mao wordt geroemd als een groot leider, die ook vergissingen heeft begaan. ►

“Xi voegt daar dan meteen aan toe dat hij stappen heeft gezet om die vergissingen achter zich te laten, ongedaan te maken zelfs, en het zege-rijke werk van Mao voort te zetten. Dus ja, zowel het blazoen van Stalin als dat van Mao wordt opgepoetst, maar niet zonder een verwijzing naar het feit dat er ook dingen verkeerd liepen.”

België heeft een communistische partij, de PTB/PVDA, die niet bereid is om toe te geven dat Mao en Stalin net zoals Hitler massa-moordenaars waren. Als je een partijlid daar-naar vraagt, zegt die: ‘Ik ga die historische balans nu niet maken.’

(lacht) “Dan zouden ze een voorbeeld kunnen nemen aan Poetin en Xi Jinping, die inmiddels wel de balans hebben opgemaakt. Ze doen dat op een rare manier, dat is duidelijk, maar daar gaat mijn boek nu juist over: hoe leiders een historische balans kunnen opmaken om er politiek voordeel mee te doen.”

Hoe verklaart u dat een deel van links in het Westen nog tot diep in de jaren 70 dweept met Mao en Stalin?

“Dat vind ik best een moeilijke vraag. Misschien moet je dat zien in het brede perspectief van de revolutie in de jaren 60: de jonge generatie zette zich af tegen de gevestigde orde en ging daarbij radicaal de andere kant uit. En wie niet rechts-conservatief of zelfs maar gematigd wilde zijn, nam dan zijn toevlucht tot het *Rode boekje* van Mao. Ik weet niet of mijn verklaring steek houdt, hoor. Maar de populariteit van Mao en Stalin zou je kunnen zien als een soort puberaal alternatief voor de westerse samenleving van vlak na de Tweede Wereldoorlog, waarin collaboratie met de nazi's nog een taboe was.”

Een leuke anekdote in uw boek is die over Mao, die een grote fan was van de films met Bruce Lee, die ook in het Westen erg populair waren.

“Die films met Bruce Lee hadden een diepe onderlaag die het Westen niet kent. In de film *Fist of Fury* bevindt Bruce Lee zich in Shanghai, een van de steden waar de Europese grootmachten en Japan na de zogenaamde opiumoorlogen de dienst uitmaakten. Bij een park hing een bord dat ‘honden en Chinezen’ niet naar binnen mochten. Bruce Lee vecht tegen dat onrecht. Hij slaat dat bord aan gruzelementen, en dan slaat hij wat Japanners tegen de vlakke. Wij vinden het een interessante kungfufilm, voor Mao symboliseerde die de wederopstanding van China.”

Nog een autocraat in uw boek is Recep Tayyip Erdogan, de Turkse president. Kan hij in de huidige oorlog in Oekraïne bemiddelen?

“Dat zou hij zelf fijn vinden. Erdogan beseft dat Turkije geen internationale grootmacht is, maar hij ziet zijn land wel als een regionale grootmacht die kan bemiddelen bij wat in zijn achtertuin gebeurt. Het Ottomaanse rijk grensde ooit aan Rusland en reikte tot aan Oekraïne – bij het mogelijk maken van de graanhandel heeft Erdogan al wat bemiddeld, onlangs. Hij weet dat hij nooit mee de wereldpolitiek zal bepalen, maar in het Midden-Oosten, het gebied rond de Zwarte Zee en Noord-Afrika wil hij een rol spelen. Mede om afleiding te creëren van de economische problemen in eigen land.”

Het zal er voorlopig niet meer van komen, maar had Erdogan lid willen worden van de Europese Unie? Ooit was daar sprake van. “Als het proces snel had kunnen verlopen, zou hij daar misschien op ingezet hebben. Hij is natuurlijk een grote opportunist: hij werkt met liefde samen met de Europese Unie om vluchtelingen op te vangen, omdat er zo’n grote zak met geld aan vasthangt. Hij zal ook nooit vraagtekens zetten bij het Turkse lidmaatschap van de NAVO. Maar lid worden van de Europese Unie is niet meer aan de orde. Hij ziet vooral vijanden in het Westen. Ook hij gebruikt de

Giorgia Meloni van de radicaal-rechtse partij Fratelli d'Italia.

framing van Poetin en Xi Jinping. Zo neemt hij het het Westen kwalijk dat er zo weinig steun kwam na de mislukte staatsgreep in 2016.”

U schrijft dat hij een soort IS-retoriek hanteert, in die zin dat hij zich ziet als de leider van alle soennitische moslims ter wereld.

“En dat zet hem in een dubbelzinnige positie. Hij neemt het niet op voor de Oeigoeren, die in China worden onderdrukt, omdat hij Xi Jinping niet voor het hoofd wil stoten. Idem dito voor de Krim-Tataren: ook die moslims laat hij vallen, hoewel ze van oudsher bondgenoten waren van de Ottomaanse sultan. Hij ziet de Turken in Europa wel als deel van het volk waarvan hij de belangen behartigt. Onder meer door moskeeën en scholen te financieren. En daar zit men in Europa niet op te wachten. In landen als Bosnië en Albanië, daarentegen, zoekt men wel steun.”

We hebben het tot dusver over drie autocraten gehad. Kun je zeggen dat politici in liberale democratieën, zoals de onze, op een correctere manier omgaan met de geschiedenis van hun land?

“Ja en nee. In autoritaire landen is de hele infrastructuur om de geschiedenis naar wens te kneden in handen van de overheid: scholen, media, musea. Dan is het makkelijk om een alternatief verhaal te creëren waar de bevolking in wordt meegesleept. In het liberale Westen

vraagt, zullen ze de voorstanders van die dekolonisering zeker verwijten dat ze de geschiedenis als wapen gebruiken. Zelf heb ik daar minder scrupules over: het gaat om een verbreding van het debat, en dat is goed. In Nederland willen ze een historisch museum en een slavernijmuseum bouwen. Dan denk ik: zou het niet eerlijker zijn om daar één museum van te maken, waarin je heel eerlijk ook de zwarte kanten van je verleden belicht?”

Dan hebt u ook sympathie voor een beweging zoals Black Lives Matter?

“Zeker. Die beweging stelt heel terecht dat je niet alleen de glorie van het verleden, maar ook de duistere kanten ervan onder ogen moet zien. Zelfs Poetin en Xi Jinping doen dat. In te geringe mate, maar toch.”

Wat doet u met linkse, anti-imperialistische denkers zoals de Amerikaanse Noam Chomsky, die vinden dat Amerika weinig recht van spreken heeft als het gaat om invasies van andere landen te veroordelen?

“Dat discours is exact waar Poetin en Xi Jinping gebruik van maken. Wat het Westen hen verwijt, heeft het Westen volgens hen zelf gedaan. Dat vertellen Rusland en China ook aan voormalige kolonies van westerse landen, in Afrika en Azië: dat ze een alternatief hebben voor de uitbuiting van vroeger. Het klopt helaas dat westerse landen nog altijd niet helemaal eerlijk zijn over hun verleden. En dan is het lastig om andere landen te verwijten dat ze dat ook niet zijn.”

Zijn de VS al in het reine met Vietnam en Irak en zoveel andere invasies?

“Nee, terwijl er een goed voorbeeld bestaat van hoe het wel moet: de Duitsers hebben over hun naziverleden heel nadrukkelijk het boetekleed aangetrokken, ze hebben musea en monumenten opgericht. Dat was een pijnlijk proces dat decennia heeft geduurd, maar het heeft er wel toe geleid dat Duitsland vandaag in het reine is met zichzelf.”

Uiterst rechts in Europa, met nu ook Giorgia Meloni in Italië, vindt dat de glorieus geschiedenis en identiteit van het Westen wordt bedreigd.

“Ze tapt uit hetzelfde vaatje als Viktor Orbán in Hongarije. In Italië bestaat nog veel discussie over de erfenis van de fascistische beweging. Partijen zoals die van Meloni willen van de geschiedenis een heldenverhaal maken. Net zoals Thierry Baudet van Forum voor Democratie dat in Nederland wil: volgens hem moeten we niet naar de zwarte bladzijden kijken, want dat is dan zelfhaat. We moeten onze helden vereren.”

Financiert Poetin die uiterst rechtse partijen?

“Dat weet ik niet. Ik zie alleen dat ze dezelfde retoriek gebruiken. En dat sommigen zelfs steun uitspreken voor Poetin, nu minder dan vroeger – maar Baudet hoor je toch zeggen dat we rekening moeten houden met de offers die Rusland heeft gebracht in de Tweede Wereldoorlog. En dat we dat moeten respecteren.”

Nederland heeft zo’n proces gekend, en Vlaanderen is er ook mee bezig, met de creatie van een historische canon. Is dat een goed idee? Uiteindelijk krijg je toch symbolen van de natie die niet beantwoorden aan correcte geschiedschrijving. Neem in Vlaanderen bijvoorbeeld de Guldenensporenslag.

“Dat is een goede opmerking. Ik zou niet zeggen dat je per se zo’n canon moet hebben, zo’n ingebeelde collectieve identiteit, maar je krijgt ze automatisch mee. Er zijn altijd ankerpunten waaraan je je identiteit ophangt, zowel persoonlijk als collectief. Dat is op zich niet verkeerd, en je mag aan bepaalde zaken zelfs enige trots ontleen. Waar ik voor waarschuw, is dat je de gevaarlijke stappen die daarop kunnen volgen moet vermijden: het idee dat de natie ooit een paradijs was dat door een externe vijand werd vernield, en dat aan wederopstanding toe is dankzij de daadkracht van een bijzondere leider.”

Ivo van de Wijdeven, *De macht van het verleden. Geschiedenis als politiek wapen*, uitgeverij Spectrum, 320 p., 24,99 euro

Over koloniale machten gesproken. Probeer de intellectuele beweging die ons denken wil dekoloniseren van de geschiedenis ook geen politiek wapen te maken?

“Als je het aan rechts-conservatieve politici

‘PARTIJEN ZOALS FRATELLI D’ITALIA WILLEN VAN DE GESCHIEDENIS EEN HELDENVERHAAL MAKEN. NET ZOALS THIERRY BAUDET DAT IN NEDERLAND WIL’